

УДК 370.174+370.179.1

ХАРАКТЕРИСТИКА ЧИННИКІВ ПРОЦЕСУ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ

Грищенко С.В.

Програмою процесу самовдосконалення є його мотиви. Провідним чинником у структурі всебічного гармонійного розвитку особистості є моральне виховання. Усвідомлення національної гідності і менталітету – форма самосвідомості й самоконтролю.

Ключові слова: чинники самовдосконалення; мотиви самовдосконалення; переконання; почуття; менталітет; підготовка соціальних педагогів.

Программой процесса самоусовершенствования являются его мотивы. Ведущим фактором в структуре всестороннего гармоничного развития личности является моральное воспитание. Осознание национального достоинства и менталитета – форма самосознания и самоконтроля.

Ключевые слова: факторы самосовершенствования, мотивы самосовершенствования, убеждения, чувства, менталитет, подготовка социальных педагогов.

The author of the article believes that the program of self-improvement process is formed by motives. The main factor in the structure of all-round harmonious development of a personality is moral education. Awareness of national dignity and mentality is a form of self-awareness and self-control.

Key words: factors of self-improvement; motives for self-improvement; convictions; feelings; mentality; training of social pedagogues.

Вступ. Соціальною політикою нашої країни та Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті визначено ряд актуальних завдань педагогічної науки з метою забезпечення оптимального розвитку та адаптації особистості у сприятливих соціальних умовах, стимулювання її до самореалізації та самовдосконалення. В Україні підготовка спеціалістів соціальної та соціально-педагогічної сфери відбувається у вищих навчальних закладах. Це обумовлює специфічність чинників самовдосконалення майбутніх соціальних педагогів.

Цією проблематикою успішно займаються українські дослідники О.Безпалько, О.Веретенко, С.Грищенко, Н.Заверико, А.Капська, Л.Міщик, В.Поліщук, М.Я.Сацков, однак вона й досі, на нашу думку, залишається недостатньо висвітленою. Враховуючи, що соціально-педагогічна освіта в Україні має певні проблеми, які потребують удосконалення, необхідно звертатися до робіт російських дослідників В.М.Буркова, М.П.Дубініна, П.Дизеля, В.А.Ірікова, А.П.Єгоршина, О.К.Ємельянова, В.І.Кноррінга, У.Ю.Раньяна, В.О.Сухомлинського, К.Д.Ушинського.

Постановка завдання. Метою статті є характеристика чинників самовдосконалення майбутніх соціальних педагогів як необхідної

професійної складової підготовки майбутніх соціальних педагогів.

Виклад основного матеріалу. Мотиви самовдосконалення – програма процесу самовдосконалення. Американський психолог А.Маслоу змоделивав ієрархічну багатоступеневу піраміду потреб людини, усі компоненти якої перебувають у діалектичному взаємозв'язку [7, с. 132].

В основі самовдосконалення майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери лежать певні мотиви. Мотиви самовдосконалення – це внутрішні спонукальні сили, які спрямовують, рухають діяльність особистості. Ці внутрішні спонукальні чинники певних дій і вчинків майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери зумовлюються передусім анатомо-фізіологічними й соціально-психологічними потребами.

Ці компоненти системи потреб ніби внутрішньо програмують процес самовдосконалення. Якщо якась ланка випадає, порушується цілісність структури, а отже, й програма процесу самовдосконалення. Потреби в самовдосконаленні (бажання стати кимось, знайти собі застосування, прагнення до успіху), за А.Маслоу, знаходяться на четвертому рівні його піраміди [4, с. 150; 7, с. 132].

Важливе місце в процесі самовдосконалення належить почуттям. Почуття – це стійке емоційне

ставлення людини до явищ дійсності, що відображають значення цих явищ у зв'язку з потребами й можливостями особистості, вищий продукт розвитку емоційних процесів. "Почуття людини, – за висловом С.Л.Рубінштейна, – найбільш яскраве вираження "природи, яка стала людиною", і з цим пов'язана та хвилююча чарівність, яка постає з будь-якого справжнього почуття" [1, с. 93; 4, с. 152; 7, с. 147].

Почуття сприяють трансформації певних дій особистості зі сфери розумового сприймання у сферу емоційних переживань, що робить їх стійкими, активізують психічні процеси майбутніх фахівців. Крім того, почуття виступають суттєвою передумовою переконань, що виражають інтелектуально-емоційне ставлення суб'єкта до будь-якого знання. Тому в процесі формування почуттів майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери щодо конкретних правил і норм поведінки, викладачам варто застосовувати різні форми організації діяльності, постійно заохочувати позитивні дії студентів і в жодному разі не вдаватися до покарань, негативної оцінки їх діяльності, бо студенти ще не до кінця засвоїли необхідні норми і правила поведінки [1, с. 94; 4, с. 152].

Переконання ґрунтуються на знаннях, виступають, з одного боку, своєрідним мотивом діяльності, а з іншого – основою поведінки особистості. Образно кажучи, питання самовдосконалення майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери є питанням формування в них психологічної основи. Немає її – і перед нами безвільна особистість, яка позбавлена свого "Я", легко піддається стороннім, нерідко шкідливим, впливам. Тому викладачі завжди мають переконливо пояснювати майбутнім фахівцям, для чого потрібно виконувати правила. Наприклад, чому вулицю треба переходити лише на зелене світло світлофора й до чого може призвести порушення цього правила [1, с. 94; 4, с. 152].

Вміння й звички в поведінці формуються на основі почуттів і переконань. Процес формування умінь і звичок у поведінці студентів є досить тривалим і відповідальним. Адже вихованість людини пізнають за поведінкою в конкретній життєвій ситуації. Викладачі мають докладати багато зусиль, щоб сформувати в майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери конкретні вміння й навички. Але так чи інакше успішність формування почуттів, переконань, умінь і навичок пов'язана з активною діяльністю особистості у сфері реальних життєвих ситуацій. Усе це є основою для процесу самовдосконалення [1, с. 95; 4, с. 153].

"Справді, спостерігаючи людські характери в їх різноманітності, ми бачимо, що гарна звичка – це моральний капітал, покладений людиною у свою нервову систему; капітал цей зростає безперервно, і процентами з нього користується людина протягом усього свого життя. Капітал звички від уживання зростає і дає людині можливість, як капітал матеріальний в економічному світі, дедалі плідніше використовувати свою найдорогоціннішу силу – силу свідомої волі – і зводити моральну будову свого життя дедалі вище, не починаючи щоразу своєї будівлі з фундаменту і не витрачаючи своєї свідомості і своєї волі на боротьбу з труднощами, які були вже раз переможені. Візьмімо для

прикладу одну з найпростіших звичок: звичку до порядку в розподілі своїх речей і свого часу. Така звичка, перетворившись на несвідомо виконувану потребу, збереже і сили і час людини, яка не буде змушена щохвилини закликати свою свідомість до необхідності порядку і свою волю для встановлення його і, лишаячись вільною, розпоряджатися цими двома силами душі, використати їх на щось нове і більш важливе?" – писав К.Д.Ушинський, обґрунтовуючи психологічні засади виховання і самовиховання (або самовдосконалення) [1, с. 96; 4, с. 153–154; 11, с. 159].

Створення для майбутніх фахівців легких умов життя є помилкою викладачів. Інакше молодь стане інфантильною, слабкою, кволою як у фізичному, так і соціально-психологічному плані, яка не буде спроможною забезпечити достатні соціально-економічні умови навіть для власної життєдіяльності [1, с. 97; 4, с. 156].

Моральне становлення особистості – важлива ланка самовдосконалення. Провідним чинником у структурі всебічного гармонійного розвитку особистості є моральне виховання. Морально-духовні якості формуються на засадах загальнолюдських і національних цінностей, становлять найбільше багатство особистості. У народній педагогіці різних етносів, у висловлюваннях філософів, учених, письменників стосовно окремих сфер життя найбільший пласт думок стосується морального виховання.

Не можна зводити духовний світ майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери до навчання. Якщо ми будемо прагнути до того, щоб усі сили душі молодих людей були захоплені навчанням, їх життя стане нестерпним. Вони повинні бути не тільки студентами, а передусім людьми з багатогранними інтересами, запитам, прагненнями [4, с. 158; 9, с. 97].

Міркування про морально-духовні цінності, в яких акумульована величезна мудрість, проникають у розум і серце кожної людини. Для молодих людей було б дуже корисним, аби викладачі самі вдумливо проникали в глибини цієї мудрості й час від часу розкривали їх повчальну спрямованість своїм студентам. Можна вдатися до своєрідної гри: в аудиторіях чи іншому місці навчального закладу разом із майбутніми фахівцями соціально-педагогічної сфери оформляти висловлювання й вивішувати їх на певний час на видному місці. Хай дивляться, думають, інколи обговорюють між собою їх зміст. Ось деякі з таких афоризмів-гасел: "Правда – це перемога совісті в людині" (М.М.Пришвін); "Вищий суд – совість" (В.Гюго); "Доброта й скромність – ось дві якості, які ніколи не повинні були б стомлювати людину" (Р.Л.Стівенсон); "Добре почуття, емоційна культура – це осереддя людяності" (В.О.Сухомлинський); "Протиріччя є головною умовою краси моральності" (Л.М.Толстой); "Доброта – це єдиний одяг, який ніколи не старіє" (Г.-Д.Торо); "Поведінка – це дзеркало, в якому кожен показує своє обличчя" (Й.-В.Гете); "Щастя той здобуває, хто в праці розуму набуває" (Українське прислів'я); "Бережи честь змолоду" (Українське прислів'я); "Говори мало, слухай багато, а думай ще більше" (Українське прислів'я); "Не місце людину прикрашає, а людина місце" (Українське прислів'я); "Хто шанується, і люди

того шанувати будуть” (Українське прислів'я) тощо [1, с. 99; 4, с. 160].

В основі змісту морального виховання лежать загальнолюдські й національні морально-духовні цінності. Загальнолюдські морально-духовні цінності – це набуті попередніми поколіннями незалежно від расової, національної чи релігійної належності морально-духовні надбання, які визначають основу поведінки й життєдіяльності окремої людини або певних спільнот. Національні моральні цінності – це історично зумовлені, створені конкретним народом погляди, переконання, ідеали, традиції, звичаї, обряди практичні дії, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях. Але вирізняють певні національні прояви своєрідності в поведінці, які є основою соціальної діяльності людей конкретної етнічної групи [1, с. 100; 4, с. 162].

Зміст морального виховання становлять якості особистості: гуманність, доброта, чесність, совісність, працелюбність, повага до батьків, до людей узагалі, чуйність, милосердя, дисциплінованість, доброзичливість, національна гідність, скромність, справедливість, інтелігентність, почуття материнства, екологічна й правова культура та ін. [1, с. 100; 4, с. 162–163].

Моральні якості формуються на основі “соціального успадкування”. Вирішальну роль у цьому процесі мають відігравати батьки, викладачі, інші люди, які оточують молоду людину. Поведінка старших відіграє велику роль. Конкретні дії батьків та викладачів мають стати ідеалом для молоді, закласти основи моральних чеснот особистості. Одночасно навіть незначні аморальні порухи вихователів залишають у тендітній, чутливій душі молоді людини гіркоту, негативно впливають на становлення її морального багатства. Отже, маємо зробити висновок, що для процесу виховання і самовдосконалення моральних якостей велике значення має “соціальне успадкування” та моральна поведінка батьків, вихователів і викладачів [4, с. 163].

Існує ще один важливий аспект морального виховання – включення молоді людини в конкретну діяльність, у якій є елементи моральності. Коли родина має присадибну ділянку, на якій вирощують сільськогосподарські культури, квіти, розводять свійських тварин, молода людина має, по-перше, щоденно бачити, як росте, розвивається все живе. По-друге, батьки мають включати її в конкретну діяльність: допомагати садити картоплю, поливати помідори, капусту, доглядати за квітами; зі своїх рук годувати кроликів, курчаток та ін. І це має бути не тимчасова забава, а постійний обов'язок. Коли молода людина бачить, як росте, розвивається та чи інша рослина, спілкується з тваринами, вона пізнає діалектику розвитку живих істот, у неї формується любов до всього живого, а одночасно й інші моральні якості: чуйність, працьовитість, гуманізм, готовність захистити істоту від небезпеки [1, с. 101; 4, с. 164–165].

В.О.Сухомлинський надавав великого значення в системі морального виховання почуттям: “Учити дитину бачити, розуміти, відчувати серцем людей – це, мабуть, квітка в саду, яка найтонше пахне, ім'я цієї квітці – виховання почуттів... Я твердо переконаний, що виховання людського благородства в дитячому серці починається з олюднення його ставлення до

людей, одухотворення цього ставлення чистими, піднесеними почуттями поваги до людей і передусім поваги до матері й батька”. І в іншому місці: “Почуття – це плоть і кров моральної переконаності, принципності, сили духу. Ось чому стежка від морального поняття до моральної переконаності, починається з вчинку, з дії, насиченої глибокими почуттями” [1, с. 104; 4, с. 166; 10, с. 124].

Отже, включення молодих людей у конкретні дії, які вимагають поруху душі, народжують почуття, – найголовніші кроки до формування моральних цінностей особистості, які також є одним із напрямків самовдосконалення. Проблеми морального виховання мають бути головною турботою кожної людини, насамперед батьків, і всієї спільноти. Для цього необхідно використовувати різноманітні шляхи й засоби, які можуть впливати на процес морального становлення людини [4, с. 168].

Основою морального виховання є формування моральної свідомості. Свідомість – це властивий людині спосіб осмисленого ставлення до об'єктивної дійсності. Адже людське буття – це спосіб діяльного, доцільного ставлення до навколишнього світу. Громадянська відповідальність людини, її переконання ґрунтуються на усвідомленні нею сутності своїх дій відповідно до моральних норм у суспільстві. В.О.Сухомлинський наголошував: “Моральне переконання – це ідеал, вершина морального розвитку, шлях до якої лежить через єдність моральної звички і моральної свідомості” [4, с. 173; 10, с. 155].

Процес виховання моральної свідомості, громадянської відповідальності та самосвідомості не виокремлюється із загального процесу морального виховання. Викладачі навчальних закладів соціальної сфери мають акцентувати увагу на таких аспектах:

- допомагати студентам усвідомлювати, що морально-духовні цінності становлять собою найбільше надбання й сенс повноцінного життя людини;
- формувати у майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери відповідальність як перед собою, так і перед людьми, які їх оточують, перед суспільством;
- майбутні фахівці мають бути в центрі уваги життєдіяльності навчального закладу;
- виявляти глибоку повагу до студента як повноцінної особистості;
- створювати специфічні виховні ситуації, залучати молодь до розв'язання різноманітних особистих і соціальних завдань;
- постійно враховувати думки майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери у розв'язанні соціальних проблем;
- систематично підкріплювати позитивні дії студентів, пов'язані з участю в соціальних справах;
- постійно організовувати дії майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери, указуючи на позитивні сторони діяльності й застерігаючи від негативних дій [1, с. 107; 4, с. 173].

Усвідомлення національної гідності і менталітету – форма самосвідомості й самоконтролю. Гідність як моральне поняття виражає уявлення про цінності людини, особливе моральне ставлення особистості до самої себе й ставлення до неї

спільноти, у середовищі якої визначається цінність особистості. Усвідомлення людиною власної гідності є формою самосвідомості й самоконтролю. Поняття "гідність" близьке до понять совісті й честі. Це своєрідне усвідомлення відповідальності перед собою як особистістю. Гідність особистості вимагає від інших людей поваги до неї [1, с. 108; 4, с. 174].

На новому етапі історії – набуття країною незалежності, можливості демократичного розвитку – перед нашим народом постає завдання подолати в собі психологію меншої вартості через формування національної гідності особистості. Кожен громадянин має з гордістю говорити: "Я є Людина" і "Я – українець, громадянин своєї держави, ім'я якої – Україна" [1, с. 108; 4, с. 175].

Менталітет (ментальність) є характерною особливістю морального становлення особистості. Термін "менталітет" походить від лат. *mentalis* – розумовий; *mens, mentis* – розум, думка, інтелект. В українському мовному обігу слово "менталітет" визначається як світосприйняття, світогляд, бачення світу, національний характер, вдача. Отже, ментальність народу – це його світосприйняття, світовідчуття, бачення себе у світі, особливості прояву національного характеру, своєрідність вдачі. Для кожної етнічної спільноти характерні ознаки ментальності, на основі яких з урахуванням загальнолюдських морально-духовних цінностей відрізняють представників однієї нації від іншої. Вони є наслідком соціального успадкування та процесу виховного впливу на людину в соціальному середовищі. Ментальність – особливий феномен духовності етносу, своєрідний духовний код. Потрібно з повагою ставитися до цих духовних багатств кожного народу й турбуватися, щоб у суспільстві створювалися умови для збереження духовного коду представників меншин, які живуть на теренах України [4, с. 176].

Дисциплінованість майбутніх фахівців як чинник самовдосконалення. Дисциплінованість, організованість людини – це важлива ознака її моральної вихованості й загальної культури. Дисципліна – певний порядок, що забезпечує узгодженість дій у суспільних відносинах, обов'язкове

засвоєння й виконання особистістю встановлених правил і є одним із чинників самовдосконалення.

Основи дисциплінованості людини формуються, як і більшість моральних якостей, із раннього дитинства. Дисципліна є результатом виховного впливу педагога на молоду людину. Одна з граней дисциплінованості окремої особистості, колективу, суспільства полягає у створенні морального клімату захищеності окремої людини, створення оптимальних умов для всебічного розвитку молоді і в подальшому чинником самовдосконалення [4, с. 179].

Технологія виховання дисциплінованості ґрунтується на діалектичному поєднанні переконування майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери в необхідності свідомого виконання певних правил і норм поведінки в поєднанні із системою доцільних вимог. Технологія виховання дисциплінованості окремої молодої людини, певної групи досить зрозуміла: батьки, вихователі, викладачі ознайомлюють вихованця з правилами й нормами, яких треба дотримуватися залежно від соціальних потреб, створюють оптимальні умови для свідомої діяльності особистості в межах правил і норм, а головне – постійно контролюють поведінку молодої людини, висуваючи при цьому чіткі вимоги, які мають бути зрозумілі для неї, спрямовані на захист її від негативних впливів, доступні, ґрунтуватися на гуманістичних засадах. Викладачі мають усвідомлювати, що формування дисциплінованості майбутніх фахівців – досить тривалий процес, він вимагає від них наполегливості й неабиякого терпіння. Формування дисциплінованості майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери стає в подальшому основою для процесу самовдосконалення особистості [1, с. 108; 4, с. 185].

Висновки. Отже, можемо констатувати, що чинниками процесу самовдосконалення майбутніх соціальних педагогів є: мотиви самовдосконалення як програма процесу самовдосконалення; моральне становлення особистості; дисциплінованість майбутніх фахівців; усвідомлення національної гідності і менталітету.

Література

1. Грищенко С. В. Самовиховання особистості : [монографія] / С. В. Грищенко. – Чернігів, 2009. – 247 с. – С. 84–105.
2. Дубинин Н. П. Социальное и биологическое в современной проблеме человека / Н. П. Дубинин // *Вопр. философии.* – 1972. – № 10. – С. 56–59.
3. Дубинин Н. П. Что такое человек / Н. П. Дубинин. – М. : Мысль, 1983. – 194 с.
4. Кузьмінський О. І. Педагогіка родинного виховання : [навчальний посібник] / О. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К. : Знання, 2006. – 324 с.
5. Лесгафт П. Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение / П. Ф. Лесгафт. – М. : Педагогика, 1991. – 358 с.
6. Пирогов Н. И. Избр. пед. соч. / Н. И. Пирогов. – М. : Педагогика, 1988. – 586 с.
7. Рубінштейн С. Л. Основы общей психологии : в 2 т. / С. Л. Рубінштейн. – М. : Педагогика, 1989. Т. 2. – 1989. – 412 с.
8. Сухомлинський В. О. Вибр. тв. : у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1976. Т. 1. – 1976. – 586 с.
9. Сухомлинський В. О. Вибр. тв. : у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1976. Т. 2. – 1976. – 671 с.
10. Сухомлинський В. О. Вибр. тв. : у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1977. Т. 4. – 1977. – 612 с.
11. Ушинський К. Д. Твори : у 6 т. / К. Д. Ушинський. – К. : Рад. шк., 1952. Т. 4. – 1952. – 433 с.